

Philippe Bourgois, Jeff Schonberg:
Righteous Dopefiend

Berkeley, Los Angeles, University
 of California Press 2009, 359 s.

Antropolog Philippe Bourgois, v současnosti působící na Pensylvánské univerzitě, vstoupil do širšího povědomí v sociálních vědách jako autor knihy *In Search of Respect: Selling Crack in El Barrio* (New York: Cambridge University Press 1995), etnografie „pouliční kultury“ (*inner-city street culture*) ve východním Harlemu. Jednalo se o průlomovou studii, neboť jako vůbec první antropolog získal důvěru členů gangu drogových dealerů a provedl mezi nimi intenzivní několikaletý terénní výzkum. Za tuto monografii, ve které mistrným způsobem spojuje klasický etnografický styl s moderním pojetím sociální struktury, získal oprávněné pozitivní kritiky a řadu ocenění. Mezi jinými i Cenu Margaret Meadové a Cenu C. Wrighta Millse. Po bezmála patnácti letech vyšla v loňském roce jeho nová kniha s obtížně přeložitelným názvem *Righteous Dopefiend*, jejímž spoluautorem je fotograf a postgraduální student medicínské antropologie Jeff Schonberg.

Zatímco v předchozím díle Bourgois popisoval subkulturu dealerů drog, kterou interpretoval jako projev rezistence, kontrakulturu, která nabízí alternativní způsoby statusové saturace v podmínkách sociální nerovnosti a exkluze, v současném díle zavádí spolu s Schonbergem čtenáře mezi narkomany žijící na ulicích San Franciska, u kterých namísto rezistence nalézají spíše beznaděj a utrpení. Neuvěřitelných dvanáct let strávili zúčastněným pozorováním skupiny přibližně dvaceti injekčních uživatelů heroinu středního věku, jejichž každodenní starostí je uspokojení elementárních životních potřeb (zejména těch, které jsou důsledkem závislosti) a snaha o zachování zbytků důstojnosti a respektu v soukolí mechanismů marginalizace a stigmatizace.

Úvod knihy je věnován letmému nástinu metodologie a podrobněji jsou zde po-

jednány teoretická východiska a koncepty, skrze které je nahlíženo na zkoumanou problematiku. Následuje devět kapitol tematicky zaměřených na vybrané stránky života informátorů: etnická diferenciaci, partnerské vztahy, fyzické a sociální dopady závislosti, dětství, subsistence, rodičovství, homosociální vazby, každodenní aspekty závislosti, léčba závislosti. V závěru knihy jsou z dílčích poznatků vyvozeny jak teoretické, tak především praktické závěry. Jednotlivá témata, myšlenky a zjištění se však přelévají napříč kapitolami, občas se i opakuje, a členění textu není příliš systematické. Avšak přesto, anebo spíše právě proto, kniha působí jako sevřený a kompaktní celek. S ohledem na délku výzkumu si mohli autoři navíc dovolit text „sešněrovat“ lineární dějovou linií, odehrávající se na pozadí, jež sleduje s občasnými retardačními a retrospektivními odbočkami životní trajektorie klíčových informátorů během více než jedné dekády. Mnohé z nich, jak je předvídatelné, končí tragicky.

Tato takřka románová linka dodává na dramatickosti a autentičnosti kritice neoliberalismu, která je v současnosti módní i mezi tuzemskými levicově orientovanými intelektuály. Určitý problém spatřuji v tom, že podobně jako mnozí jiní kritici i Bourgois a Schonberg neoliberalismus vymezují jen velmi mlhavě jako „politicko-ekonomický model kapitalismu“, přebírajíce přitom několik obecných frází od Davida Harveyho (*A Brief History of Neoliberalism*. Oxford, New York: Oxford University Press, 2005), v důsledku čehož se z tohoto pojmu stává poněkud nejasná chiméra. Ta se vznáší nad textem jako *deus ex machina* a tu a tam, kdy je tomu zrovna zapotřebí, je označena za příčinu marginalizace, především v souvislostech, ve kterých byl ještě před pár lety skloňován termín *konzervatismus*. Jako doklad této konceptuální změny lze zmínit v knize uvedenou kritiku „Války proti drogám“ („War on Drugs“), která je jedním z hlavních nástrojů kriminalizace, potažmo marginalizace v USA. Tato repre-

svínné strategie, vyhlášená Nixonem začátkem 70. let 20. století, byla až donedávna označována jako výplod konzervativního autoritářského myšlení, avšak nyní je pojímána jako příklad neoliberální politiky. O současné intelektuální „epidemii“ vágního pojmu *neoliberalismus* svědčí i skutečnost, že v předešlé knize jej Bourgois nezmiňuje ani jednou a vystačí si naopak s letmou kritikou konzervatismu, třebaže se jedná o dílo z poloviny 90. let minulého století. Tedy z doby, kdy podle již zmiňovaného Davida Harveyho byl neoliberalismus dominantní doktrínou více než jedno desetiletí.

Teoreticky je kritika neoliberální americké společnosti ukotvena koncepty převzatými především z díla Bourdieuho, Foucaulta a Marxe. Prostřednictvím konceptu *symbolického násilí* a *habitusu* autoři dekonstruují nerovnost, chudobu a závislost na drogách jako ontologické kategorie a poukazují na jejich zakotvenost v sociální struktuře (potažmo habitusu aktéra) a neuvědomovanou reprodukci skrze každodenní jednání, v rámci kterého jsou tyto kategorie chápány jako přirozené důsledky individuálního chování. Velmi působivě jsou přitom v knize demonstrovány konkrétní projevy symbolického násilí v podobě internalizovaného rasismu informátorů, homofobie či techniky těla. S konceptem *symbolického násilí* je propojeno Foucaultovo pojetí *biomoci*, která je uplatňována vůči zkoumaným bezdomovcům zejména skrze jejich drogovou závislost, a to jak v rovině *anatomo-politiky* (např. způsob léčby abscesů či využívání těl informátorů pro praxi mediků), tak v rovině *biopolitiky* (např. substituční léčba či naopak kriminalizace závislosti). Způsoby uplatňování biomoci mohou být tedy jak pozitivní, tak negativní, avšak v obou případech mohou nabývat podoby symbolického násilí. Není asi nikterak překvapující, že dle autorů v současné americké společnosti jednoznačně převažují represivní formy biopolitiky, které mají destruktivní dopady na marginalizované skupiny obyva-

tel, resp. se podílejí na jejich konstituci. S odkazem na Marxe jsou tato teoretická východiska v kontextu empirických poznatků zahrnována zastřešujícím konceptem *lumpen-abuse*. Ten odkazuje k procesu vytváření a udržování neproduktivní části populace skrze sociální, psychické, fyzické a ekonomické způsoby zneužívání, které produkuje neoliberální společnost. Lumpenizace však nevytváří sociální kategorii, která by existovala sama o sobě ve formě sociální třídy, ale je chápána v kontextu Bourdieuho pojetí tříd a habitusu jako forma *subjektivní*, která je sdílena aktéry a reprodukována jejich každodenním jednáním.

Bourgois zachová osvědčený a čtivý etnografický styl psaní a stejně jako v jeho předchozí monografii dostávají široký prostor úryvky z terénního deníku, resp. terénních deníků výzkumné dvojice. V této souvislosti se nabízí metodologická otázka, do jaké míry jsou tyto úryvky stylizované a upravené. Místy jsou natolik detailní a obsahují přímé a velmi rozsáhlé citace promluv informátorů ze situací, ve kterých lze stěží pořídit záznam, že to vzbuzuje pocit, zda nebyly vytvořeny se značnou retrospektivou. Taktika, kdy jsou cizelované terénní poznámky transformovány v samostatný literární útvar, je bezesporu účinná v tom, jak konstatují samotní autoři, že napomáhá „porozumět pragmatické racionalitě toho, co na první pohled může vypadat jako zcela sebedestruktivní a imorální“ jednání (s. 9). To je navíc umocněno využitím další efektivní techniky dokumentace, kterou je fotografie. Knihu doprovází na několik desítek snímků, jejichž autorem je Jeff Schonberg. Podmanivé, syrové a lehce podexponované černobílé fotografie neslouží pouze jako stafáž v podobě náhodně vybraných momentek z terénního výzkumu, jak bývá obvyklé, ale jsou postaveny na stejnou úroveň jako text a dodávají dílu značný emocionální náboj. Způsob jejich prezentace a kvalita vytváří z publikace plnohodnotnou fotoetnografickou studii. Avšak dovolím si tvrdit, že místy se mohou

snímky jevit až příliš prvoplánově a bez výraznějšího analytického významu, jakkoli autoři konstatují, že jejich „zahrnutí do textu umožňuje uvědomit si působení sil sociální struktury na jednotlivce“ (s. 9).

V souvislosti s publikováním fotografií, na kterých se objevují odhalené tváře informátorů, jimž je v textu často připisována trestná činnost, vyvstává otázka etiky výzkumu ve smyslu způsobení možné újmy jak jim, tak jejich okolí. Tu autoři ne zcela uspokojivě zodpovídají tím, že změnili jména informátorů, a cynicky dodávají, že od nich získali písemný informovaný souhlas k jejich zveřejnění, který však chrání spíše zájmy výzkumné instituce před případnými žalobami, a nikoli zájmy zkoumaných osob, které se výzkumu dobrovolně zúčastnily. Za hlavní důvod, jenž je vedl k zveřejnění neanonymních fotografií, následně autoři označují fakt, že přáním obou stran, jak výzkumníků, tak zkoumané populace, bylo ukázat reálné příběhy s reálnými lidmi, kteří usilují o důstojnost a respekt ostatních.

Nejvýznamnější přednost knihy spatřuji v jejím přesahu do aplikované antropologie, resp. „kriticky aplikované veřejné antropologie“ (*critically applied public anthropology*). Autoři zcela jednoznačně chápou antropologii jako angažovanou disciplínu, která dle nich „nemůže na počátku 21. století fyzicky, morálně či emociálně uniknout strádání v životě těch, které (...) zkoumá“ (s. 320). V souladu s tím Bourgois a Schonberg neulpívají ve svých závěrech v teoretické rovině a s konstatováním, že by byli jinak pouhými „intelektuálními voyeury“ (s. 297), vystupují z pohodlí salónních intelektuálních debat a formulují konkrétní doporučení, která by na základě jejich poznatků mohla vést k nápravě či alespoň ke zlepšení situace sledované populace. Mezi tato doporučení, z nichž většina, nutno podotknout, není původních, je zařazeno mj. i společensky kontroverzní, leč pragmatické – a jak ukazují lékařské i kriminologické studie i efektivní – poskytování heroinu na předpis.

Righteous Dopefiend je bezpochyby kniha, která má nakročeno k tomu, aby se stala „klasikou“ a povinnou četbou studentů sociální antropologie a příbuzných disciplín. Má k tomu všechny předpoklady. V kontextu zkoumaného tématu lze stěží najít obdobně intenzivní a dlouhodobou studii, která by šla neúprosně až na samotnou kost etnografického přístupu a důsledně využila všech jeho výhod. V teoretické rovině autoři vycházejí z nosných teorií moci, sociálního jednání a nerovnosti, na základě nichž elegantním způsobem řeší problém vztahu mezi aktérem a sociální strukturou a překonávají tradiční dichotomii mezi individuálními a strukturálními příčinami marginalizace. V aplikované rovině podávají doporučení pro změnu politik a angažují se ve prospěch svých informátorů. A v neposlední řadě se jim daří velmi úspěšně zprostředkovat čtenáři sugestivní pohled na zkoumané prostředí. Ne nadarmo o této knize sociolog Loïc Wacquant prohlásil, že kdyby se sešli Pierre Bourdieu, George Orwell a americký fotograf velké hospodářské krize Walker Evans, těžko by mohli podat pronikavější popis. *Righteous Dopefiend* je dech beroucí oslavou antropologie a ukazuje její roli a přínos pro poznání sociální struktury moderní společnosti na počátku třetího tisíciletí.

Laco Toušek

Dana Hamplová, Blanka Řeháková:
Česká religiozita na počátku 3. tisíciletí. Výsledky Mezinárodního programu sociálního výzkumu ISSP 2008 – Náboženství

Sociologické studie / Sociological Studies 09:2

Praha, Sociologický ústav AV ČR, v.v.i., 2010, 139 s.

Podíváme-li se na možnosti analýzy kvantitativních dat o současné náboženské situaci v České republice, zjistíme, že česká socio-